

Kazimiera Jaworska*

WYCHOWANIE BEZ BOGA – RUGOWANIE RELIGII Z POLSKICH SZKÓŁ (1949-1956)

EDUCATION WITHOUT GOD – THE REMOVAL OF RELIGION FROM POLISH SCHOOLS (1949-1956)

Abstract: The socio-political changes that occurred in Poland after World War II had a significant impact on the functioning of the education system at all levels, the reconstruction of which after the dramatic years of war and occupation was a priority. Schools and the associated possibilities for education provided a crucial tool for the new authorities to promote the new ideology. The consequence of the change from the pre-war educational ideal, which was state, national, and religious, to a secular one, was disturbances in the teaching of religion within school walls. Attempts to eliminate religious lessons from schools had a serious impact on the relationship between the Church and the state. During the so-called People's Poland era, this issue was treated instrumentally by the ruling party, depending on the needs of the current government. Due to the pervasive indoctrination of communist ideology in Polish schools from 1949 to 1956, the subject of "religion" was almost completely eradicated from the school environment, even though it still appeared in the compulsory subjects catalog. The aim of this publication is to explore the issue of removing religious lessons from Polish schools between 1949 and 1956 based on available source documentation and scientific literature.

Keywords: religious lessons in school, secularization, indoctrination, removal of religion from schools state – Church relations.

Bezpośrednim następstwem przejęcia władzy w Polsce po II wojnie światowej przez ekipę komunistów, ściśle powiązanych z władzą sowiecką, było wprowadzanie zmian ustrojowych, które obejmowały swoim zasięgiem wszystkie aspekty działalności państwa. Radykalnie zmieniały również zasady funkcjonowania szkolnictwa wszystkich szczebli, którego odbudowa, po dramatycznych latach wojny i okupacji, stanowiła wręcz podstawowe wyzwanie dla nowych władz.

* Kazimiera Jaworska – doktor habilitowany (historia), profesor nadzwyczajny Papieskiego Wydziału Teologicznego, ORCID: 0000-0001-5034-263X.

Komuniści wiązali ze szkołą wielkie nadzieje. Właśnie szkoła i możliwości z nią związane w zakresie wychowania stanowiły istotny element umożliwiający propagowanie nowej ideologii. Realizacja pierwszej po II wojnie światowej reformy szkolnej odbywała się pod hasłem

demokratyzacji systemu oświatowego i jego znacznej rozbudowy dla umożliwienia szerokiego awansu społecznego warstw ludowych, a zwłaszcza młodzieży robotniczo chłopskiej¹.

Tym samym zainicjowano proces przebudowy polskiej oświaty poprzez zmianę ustroju szkolnego, a przede wszystkim zmianę dotychczasowej ideologii wychowawczej². Uznając poniekąd dziedzictwo i dorobek przeszłości polskiej oświaty, podjęto zmagania o nowe oblicze ideowe szkoły. Istotnym polem tych zmagania stała się sprawa nauczania religii i wychowania religijnego młodego pokolenia w szkole oraz poza nią. Tym samym w nowych realiach politycznych stawało się jasne, że ten problem, osadzony dotąd na przedwojennych przepisach prawa, będzie polem walki pomiędzy państwem a Kościołem, wykraczającym poza formalne granice nauczania religii i wychowania religijnego. Ekipa rządząca zdecydowała się na podjęcie działań zmierzających do zmiany ideału wychowawczego z państwowego i narodowego oraz religijnego na świecki. Pomimo skomplikowanych relacji pomiędzy państwem a Kościołem przedmiot religia w latach 1945-1956 był umieszczony w katalogu przedmiotów obowiązkowych, które miały być nauczane w polskich szkołach. W rzeczywistości był to zapis „martwy”, gdyż w wielu placówkach lekcje z tego przedmiotu nie odbywały się, a władze oświatowe dokładały wszelkich starań, aby znaleźć pretekst uzasadniający ten stan rzeczy³.

W okresie tzw. Polski Ludowej nauczanie religii traktowano instrumentalnie, w zależności od potrzeb aktualnie rządzącej ekipy. W czasie, kiedy władze partyjno-państwowe chciały osiągnąć określone cele polityczne, przedmiot religia był prowadzony w szkole, natomiast w okresie względnej stabilizacji – wyrzucano go ze szkół. Czyniono to zazwyczaj w sposób podstępny, etapami, nieraz w odniesieniu do wybranych szkół. Istotna była także lojalność kadry pedagogicznej wobec władzy ludowej lub jej brak⁴.

Celem niniejszej publikacji jest przybliżenie problemu rugowania lekcji religii z polskich szkół w latach 1949-1956 w świetle dostępnej dokumentacji źródłowej oraz literatury naukowej.

¹ R. Grzybowski. *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL*. Toruń 2013 s. 22.

² Por. A. Radziwiłł. *Model ideologii wychowawczej w latach 1948-1956. Próba rekonstrukcji i analizy*. W: *Polacy wobec przemocy 1944-1956*. Red. B. Otwinowska, J. Żaryn. Warszawa 1996 s. 333.

³ Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej*. Białystok 1997 s. 12.

⁴ Por. R. Czekalski. *Rys historyczny lekcji religii w Polsce*. „Studia Katechetyczne” 7:2010 s. 117.

1. PROGRAMOWA LAICYZACJA SZKOLNICTWA W PIERWSZYCH LATACH POWOJENNYCH

Jak już wspomniano, nauczanie religii w szkołach było bardzo istotnym problemem dla komunistycznej ekipy rządowej, która od samego początku zakładała, iż nie zostanie ono utrzymane w dalszej perspektywie czasowej. Jednak w pierwszych latach powojennych, ze względu na stosunkowo słabe poparcie w społeczeństwie, władze partyjno-państwowe nie chciały zrażać do siebie społeczeństwa, którego zdecydowana większość była wyznania katolickiego. Mimo to, w związku z powojennymi przeobrażeniami ustrojowymi, rządzący byli zobligowani do podjęcia działań zmierzających do nadania szkole „całkowicie świeckiego charakteru”, a więc do jej „zlaicyzowania”. W praktyce chodziło o ateizację dzieci i młodzieży za pomocą szkoły i realizowanego w niej procesu dydaktyczno-wychowawczego. Ze względu na to, że termin «ateizacja» niemal powszechnie miał negatywne konotacje w społeczeństwie, bezpieczniejsze wydawało się stosowanie pojęcia «laicyzacja». Propaganda komunistyczna łączyła laicyzację z wolnością, postępem, nowoczesnym myśleniem, spadkiem autorytetu duchowieństwa i stopniowym zubożaniem na wartości religijne, prowadzącym do zerwania skłonnego do zaakceptowania powojennych przeobrażeń społeczno-politycznych. Hasło „upowszechniania światopoglądu naukowego” w założeniu miało doprowadzić do zwalczania światopoglądu religijnego, tym samym marksistowsko-leninowskie dogmaty musiały niejako konkurować z treściami podawanymi na prowadzonych w szkołach lekcjach religii⁵. Należy pamiętać, iż w czasach tzw. Polski Ludowej status religii jako przedmiotu nauczanego w szkołach był pochodną aktualnej sytuacji politycznej oraz stanu relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim.

Od 1948 r. nastąpiła radykalizacja polityki wyznaniowej nie tylko w Polsce, ale również w innych krajach Europy Wschodniej⁶. Na Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS w grudniu 1948 r. zapowiedziano ostrą walkę z Kościołem katolickim. Program ofensywy antykościelnej zakładał m.in. przygotowania do procesów księży, likwidację szkół katolickich i wydziałów teologicznych na uniwersytetach, a także nasilenie ataków prasowych. W marcu 1949 r. ekipa rządowa upubliczniła oświadczenie w sprawie stosunków państwo – Kościół⁷, na które odpowiedział Episkopat Polski listem pasterskim *O radościach i troskach Kościoła*, zawierającym program obrony Kościoła, jego swobód i stanu posiadania w zakresie

⁵ Szerzej: H. Konopka. *Działania represyjne władz oświatowych*. W: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*. Red. J. Mysior, A. Dziurok. Katowice 2004 s. 167-181.

⁶ Por. A. Grajewski. *Chronologia i historyczne uwarunkowania represji*. W: *Represje wobec duchowieństwa* s. 22-23.

⁷ Por. J. Żaryn. *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*. Warszawa 1997 s. 208-212.

niezbędnym do wypełniania misji ewangelizacyjnej⁸. List ten został zignorowany przez rządzących, którzy konsekwentnie realizowali plan rugowania Kościoła z przestrzeni publicznej. Dążąc do zlaicyzowania społeczeństwa polskiego, zintensyfikowali działania, których celem było m.in. wyrugowanie religii ze wszystkich typów szkół i usunięcie symboli religijnych z klas szkolnych⁹. Szczególne zadania w tym zakresie były przewidziane dla nauczycieli, którzy od 1949 r. byli zobowiązani do składania ślubowania na wierność Polsce Ludowej, a konsekwencją odmowy było zwolnienie z pracy w szkole¹⁰. Lansowany w szkołach model wychowawczy znacznie odbiegał od chrześcijańskich wartości, a nowa ideologia stała się podstawą pracy dydaktyczno-wychowawczej. Zagadnienia prezentowane na lekcjach musiały być ściśle skorelowane z wytycznymi i zaleceniami partii. Te tendencje wychowawcze znajdowały odbicie w działalności organizacji młodzieżowych i społecznych, a także instytucji pozaszkolnych i kulturalnych¹¹. Propagowanie hasła upowszechniania światopoglądu naukowego w założeniu miało doprowadzić do zwalczania przekonań religijnych i w konsekwencji wyrugowania wpływów Kościoła katolickiego z przestrzeni szkolnej¹². W tym kontekście lekcje religii w szkołach zostały uznane za swoistą konkurencję wobec nowej ideologii, w związku z czym podjęto działania, które miały doprowadzić do ich usunięcia z katalogu nauczanych przedmiotów. Władze partyjno-państwowe nie zdecydowały się na wydanie formalnej decyzji o usunięciu lekcji religii ze szkół, gdyż to zapewne zaostrzyłoby i tak już trudne relacje z Episkopatem Polski. Z tego względu plan rugowania wychowania katolickiego ze szkół państwowych realizowały innymi metodami – poprzez stopniowe i konsekwentne ograniczanie liczby godzin lekcji religii, zakaz działalności na terenie szkoły stowarzyszeń młodzieżowych, cenzurę i silne ograniczenie wydawania podręczników do nauki religii, represje wobec katechetów, a także usuwanie symboli religijnych z sal lekcyjnych¹³. Wraz z umacnianiem się aparatu komunistycznego państwa i rozwojem ofensywy ideologicznej odchodzono od nauczania religii w szkołach, uzasadniając decyzję brakiem odpowiednio wykwalifikowanej kadry¹⁴.

⁸ Por. *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*. Paris 1975 s. 75-82.

⁹ Por. B. Fijałkowska. *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*. T. 2 cz. 1: 1956-1963. Olsztyn 2000 s. 11.

¹⁰ Por. *Zarządzenie w sprawie ślubowania służbowego nauczycieli*. Dz.U.M.Ośw. nr 14 z 26.08.1949 r. poz. 239.

¹¹ Por. L. Szuba. *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*. Lublin 2002 s. 7.

¹² Por. A. Radziwiłł. *Model ideologii wychowawczej* s. 333.

¹³ Szerzej: H. Konopka. *Działania represyjne władz oświatowych* s. 167-181.

¹⁴ Por. E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg. *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1845-1956*. Białystok 2003 s. 12-38.

Szczególną rolę w procesie laicyzowania młodego pokolenia przewidziano dla szkolnictwa laickiego¹⁵, przede wszystkim dla szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD), które zostało utworzone w 1949 r. Zasadniczym celem działalności szkół TPD było realizowanie postulatów świeckości poprzez wychowanie socjalistyczne i kształtowanie światopoglądu naukowego¹⁶. W szkołach TPD z założenia nie miało być lekcji religii¹⁷. W 1952 r. uczyło się w nich prawie 181 tys. uczniów. Realizowały one ten sam program nauczania, co szkoły państwowe – oczywiście poza nauką religii. Posiadały natomiast bogatszy program zajęć pozalekcyjnych oraz pozaszkolnych i były zdecydowanie bardziej dofinansowane¹⁸.

W okresie tzw. Polski Ludowej celem działania aparatu komunistycznego państwa w odniesieniu do Kościoła katolickiego było wyszukiwanie niemal każdej sytuacji, która mogłaby zaszkodzić wizerunkowi Kościoła, a następnie wykorzystanie jej w bieżącej rozgrywce przeciwko niemu, w tym także do rugowania religii z przestrzeni szkolnej. Jedną z takich akcji w początkach lat 50. XX w. było zbieranie podpisów pod Apelem Sztokholmskim, uchwalonym na III sesji Światowej Rady Pokoju (15-20 marca 1950 r.). Nawoływał on do przeprowadzenia ogólnoświatowego plebiscytu w sprawie zakazu broni jądrowej poprzez składanie indywidualnych podpisów pod jego tekstem. Biuro Polityczne KC PZPR zainicjowało akcję zbierania podpisów i ostrą krytykę oponentów tej inicjatywy. Ze względu na komunistycznych i lewicowych inspiratorów Apelu Sztokholmskiego oraz ówczesną sytuację międzynarodową od tej inicjatywy dystansowało się wiele krajów antykomunistycznych, a także Stolica Apostolska. Na gruncie polskim podpisania Apelu Sztokholmskiego odmówili biskupi, i to nie dlatego, iż byli przeciwni idei apelu, ale nie chcieli, aby ich podpisy komuniści wykorzystali do celów propagandowych. Natomiast odmowa podpisania została zinterpretowana przez reżim jako wyraz poparcia dla imperializmu amerykańskiego¹⁹. Apelu nie podpisało również wielu innych duchownych oraz nauczycieli świeckich, w tym także katechetów. W ocenie Ministerstwa Oświaty było to działanie karygodne, które uznano za podstawę do zwolnienia z pracy w zawodzie nauczyciela. Ponieważ katecheci dominowali w grupie wspomnianych nauczycieli, w środkach masowego przekazu lansowano tezę, iż są oni wrogami pokoju. Na wniosek rad pedagogicznych oraz

¹⁵ Szerzej: AIPN Wr 00147/387. S. Markiewicz. *Walka o świecką szkołę w Polsce Ludowej (1945-1961)*. W: *Państwo i Kościół w sprawie nauczania religii (materiały wybrane)*. Warszawa 1968.

¹⁶ Por. S. Bober. *Walka o dusze dzieci młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*. Lublin 2011 s. 411-412.

¹⁷ Por. K. Jaworska. *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Legnicy w czasach PRL*. „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2015 nr 17 s. 9.

¹⁸ Por. B. Tracewski. *Powstanie i historyczny zarys działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. W: *W służbie dzieciom i rodzinie. 90 lat Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. Red. S.L. Stadniczeńko. Warszawa – Opole 2009 s. 13.

¹⁹ Por. M. Lasota. *Państwo a Kościół do 1953 r.* W: *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*. Red. F. Musiał, M. Lasota. Kraków 2003 s. 20.

rodziców rozwiązywano z nimi umowę o pracę. Wśród osób, które podpisały się pod Apelem Sztokholmskim byli także księża, przede wszystkim związani ze środowiskiem „Księży Patriotów”. Generalnie władze partyjno-państwowe uznały sprawę odmowy podpisania tego apelu za dobry pretekst do usunięcia ze szkoły tego przedmiotu. W gronie zwolnionych katechetów byli także ci, którzy podpisali się pod Apelem. Przeciwno tym restrykcjom protestował Episkopat Polski. Wówczas władze oświatowe umożliwiły odwołanie się od decyzji tylko katechetom, którzy podpisali się pod Apelem, ale nie wszystkie zostały rozpatrzone pozytywnie²⁰. Ta akcja stała się nie tylko pretekstem do usuwania duchowieństwa ze szkół, ale również powodem zamknięcia wielu domów zakonnych²¹.

2. PRYMAS STEFAN WYSZYŃSKI WOBEC KWESTII NAUCZANIA RELIGII W SZKOLE (DO 1953 R.)

Szczególnym obrońcą obecności religii w polskich szkołach w czasie komunizmu był prymas Polski kard. Stefan Wyszyński. Upominał się o respektowanie prawa do wolności sumienia i wyznania, które zostało, co prawda, uregulowane w *Dekrecie o wolności sumienia i wyznania* z 5 sierpnia 1949 r., ale w praktyce przysługiwało jedynie zwolennikom światopoglądu marksistowskiego. Również zasada równego traktowania bez względu na wyznanie zapisana w art. 81 Konstytucji PRL była martwym zapisem. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż w odniesieniu do prawa rodziców do religijnego wychowania swych dzieci ówczesne prawodawstwo wprost nie odnosiło się do tej kwestii²². Starania Episkopatu Polski o jej uregulowanie znalazły odzwierciedlenie w formalnym dokumencie *Porozumienie pomiędzy Rządem RP a Episkopatem*, podpisanym 14 kwietnia 1950 r. Porozumienie dotyczyło różnych aspektów stosunków pomiędzy państwem a Kościołem, a szczególnie kwestia nauczania religii w szkołach została następująco ujęta w punkcie 10:

- a) Rząd nie zamierza ograniczać obecnego stanu nauczania religii w szkołach. Programy nauczania religii będą opracowywane przez władze szkolne wspólnie z przedstawicielami Episkopatu, szkoły będą zaopatrzone w odpowiednie podręczniki, nauczyciele religii świeccy i duchowni będą traktowani na równi z nauczycielami innych przedmiotów; wizytatorów nauczania religii władze szkolne będą powoływały w porozumieniu z Episkopatem.
- b) Władze nie będą stawiały uczniom przeszkód w braniu udziału w praktykach religijnych poza szkołą.

²⁰ Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 92-93.

²¹ Por. A. Dudek, R. Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*. Kraków 2003 s. 58-59.

²² Por. K. Więcek. *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*. „Studia z Prawa Wyznaniowego” 16:2013 s. 192.

- c) Istniejące dotychczas szkoły o charakterze katolickim będą zachowane, natomiast Rząd będzie przestrzegać, aby szkoły te lojalnie wykonywały zarządzenia i program ustalony przez władze państwowe.
- d) Szkoły prowadzone przez Kościół katolicki będą mogły korzystać z praw szkół podstawowych na ogólnych zasadach, określonych przez odpowiednie ustawy i zarządzenia władz.
- e) W razie tworzenia lub przekształcania szkoły zwykłej na szkołę bez nauki religijnej, rodzice katoliccy, którzy będą sobie życzyli, będą mieli prawo i możliwość posyłania dzieci do szkół z nauczaniem religii²³.

Tak więc punkt 10 potwierdzał prawo Kościoła do działalności duszpasterskiej i nauczycielskiej. Zawierał również gwarancję dla rodziców, którzy wyrażali wolę posyłania dzieci do szkół z nauką religii. Jednak w rzeczywistości reżim komunistyczny nie zamierzał respektować tego zapisu, z czego zdawał sobie sprawę także Episkopat Polski. Prymas Wyszyński znał ówczesną rzeczywistość szkolną. Z jednej strony domagał się od władz respektowania prawa rodziców do wychowania dzieci według ich przekonań, ale z drugiej strony apelował do rodziców, aby odpowiedzialnie traktowali religijne wychowanie potomstwa i nie zrzekali się tego wrodzonego prawa. Sugerował im, by zweryfikowali środowisko szkolne swoich dzieci i nie zapisywali ich do szkół, z których religia została usunięta²⁴.

Władze oświatowe, realizując założenia polityki oświatowej, podejmowały rozmaite działania, których celem było wyrugowanie lekcji religii z murów szkolnych. Niejednokrotnie kierownictwo szkół tłumaczyło się, iż powodem ograniczenia nauczania religii w szkołach był brak katechetów. Prawda była zgoła inna. Wobec księży zgłaszających akces do pracy w szkole wypracowano swoistą procedurę. Otóż podania od nich były przyjmowane, ale ich nie rozpatrywano. Natomiast wówczas, kiedy ksiądz upominał się o sfinalizowanie zatrudnienia, odsyłało go do przełożonych, którzy ignorowali jego odwołanie²⁵.

Wraz z początkiem roku szkolnego 1950/51 władze oświatowe zainicjowały kolejne działania ograniczające nauczanie religii w szkołach – korektę siatki godzin, uzasadnianą przeładowaniem programów nauczania. Bez konsultacji ze stroną kościelną w ostatniej klasie 11-letniej szkoły ogólnokształcącej oraz w liceach pedagogicznych i liceach dla wychowawczyń przedszkoli ograniczono nauczanie religii z dwóch do jednej godziny tygodniowo. Natomiast od roku szkolnego 1951/52 w klasach pierwszej i jedenastej wymiar lekcji religii został zmniejszony

²³ Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski, Warszawa, 14 kwietnia 1950. W: P. Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*. T. 1: *Lata 1945-1959*. Poznań 1994 s. 233-234.

²⁴ Por. K. Więcek. *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej* s. 194.

²⁵ Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 88.

z dwóch do jednej godziny tygodniowo. Natomiast w klasach od drugiej do dziesiątej pozostawiono po dwie lekcje w tygodniu²⁶.

Kolejnym przejawem dyskryminowania katechetów w szkołach, a zarazem próbą ich zdyscyplinowania i uczynienia z nich lojalnych i oddanych budowniczych Polski Ludowej był *Regulamin dla katechetów* opracowany jesienią 1950 r. w Ministerstwie Oświaty²⁷, który odbiegał ideowo od *Porozumienia między państwem z Kościołem* z 14 kwietnia 1950 r. oraz misji powierzonej im przez Kościół. Ponadto zdecydowano o wykluczeniu katechetów z rad pedagogicznych. Problemem stawało się również miejsce, w którym wpisywano religię na świadectwie szkolnym. Zdecydowano, że ocena z religii będzie wpisana po wszystkich przedmiotach, co miało być wyrazem dobrowolności wyboru tego przedmiotu. Ponadto nie miał on być brany pod uwagę np. przy promocji do następnej klasy czy też do średniej na przodownika nauki. Lekcje religii na początku i na końcu zajęć to komplikacja dla nauczycieli religii, którzy niejednokrotnie obsługiwali kilka szkół. Udział młodzieży w lekcjach religii był uzależniony od woli rodziców. Natomiast zabiegano o to, aby sam uczeń mógł podjąć decyzję o rezygnacji z lekcji tego przedmiotu. Jednak konsekwentna postawa większości rodziców w sprawie posyłania dzieci na lekcje religii (nawet członków partii) uniemożliwiała usunięcie tego przedmiotu z murów szkolnych²⁸.

Na przełomie 1951 i 1952 r. sprawa nauczania religii w szkołach w działaniach aparatu władzy zeszła na plan dalszy. Zlikwidowanie nauki religii w kilku tysiącach szkół, ograniczenie liczby godzin nauczania tego przedmiotu w wielu pozostałych, a także represje wobec katechetów pozbawiły władze kościelne realnych możliwości na zmianę tej sytuacji. Ponadto próby organizowania nauki religii poza szkołą – w salkach katechetycznych, napotykały szereg utrudnień ze strony władz. Wraz z intensyfikacją antyreligijnej i antykościelnej akcji wychowawczej w całym systemie oświatowym duchowieństwo zainicjowało szereg przedsięwzięć, które miały przeciwdziałać temu zjawisku. Jednym z nich było sugerowanie rodzicom w czasie tzw. kołеды, aby przepisywali swoje dzieci ze szkół świeckich i TPD do szkół z nauką religii. Ponadto dla dzieci ze szkół świeckich i TPD próbowano organizować nauczanie religii w kościołach.

Dalsza eskalacja napięcia w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem w zakresie katechizacji młodego pokolenia nastąpiła w związku z pracami nad tekstem nowej konstytucji, którą uchwalono 22 lipca 1952 r. W art. 70 znalazły się zarówno takie zapisy, które zapewniały obywatelom wolność sumienia i wyznania,

²⁶ Por. *Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/52 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty*. Dz.Urz.M.Ośw. 1950 nr 7 poz. 78.

²⁷ Por. *Listopad 1950 – Regulamin dla katechetów i katechetek*. W: *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*. Oprac. H. Konopka. Białystok 1998 s. 97-99

²⁸ Por. *Listopad 1950 – Analiza stanu nauczania religii w szkołach*. W: *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej* s. 112.

a Kościołowi i innym związkom wyznaniowym swobodne wypełnianie swojej funkcji religijnej, jak i takie, które podkreślały oddzielenie Kościoła od państwa²⁹. Artykuł ten brzmiał następująco:

1. PRL zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie można zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych.
2. Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną oraz majątkową związków wyznaniowych określają ustawy.
3. Nadużywanie wolności sumienia i wyznania do celów godzących w interesy PRL jest karane³⁰.

Konsekwencją powyższego zapisu konstytucyjnego była formalna zmiana statusu lekcji religii, które dotychczas – przynajmniej nominalnie – powinny być realizowane w szkołach. Zapis o oddzieleniu Kościoła od państwa likwidował dotychczasowe prawo rodziców do decydowania o uczestnictwie ich dzieci w katechezie prowadzonej w murach szkolnych. Jednak, jak podkreśla H. Konopka, władze partyjno-państwowe, mając na względzie ówczesną strukturę wyznaniową społeczeństwa oraz słabe zaawansowanie procesu laicyzacji szkolnictwa, doraźnie zachowały religię w katalogu przedmiotów realizowanych w szkołach. Unikając spektakularnych akcji, nie zaniechały natomiast systematycznych działań, których dalekosiężnym celem było zlaicyzowanie młodego pokolenia. Władze oświatowe monitorowały sytuację dotyczącą wychowania religijnego realizowanego przez Kościół m.in. w szkołach, w których prowadzone były lekcje. Ponadto zwracały uwagę np. na religijne aspekty rozpoczynania kolejnego roku szkolnego³¹.

Ponieważ w skali kraju w początkach roku szkolnego 1952/53 nauczanie religii w szkołach było bardzo ograniczone, Kościół podjął kroki w kierunku organizowania katechizacji pozaszkolnej. Ta akcja spotkała się z silną reakcją aparatu władzy, który zdecydowanie przeciwdziałał organizowaniu kompletów nauczania religii poza kościołami. Lekcje religii organizowane w nieogrzewanych świątyniach nie wzbudzały zaniepokojenia władz, gdyż w miesiącach zimowych uczestniczyło w nich niewielkie grono uczniów³².

Dalsze zaognienie w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem katolickim nastąpiło w 1953 r. Wraz z wydaniem przez reżim komunistyczny dekretu o obсадzaniu duchownych stanowisk kościelnych (9 lutego 1953 r.) oraz wdrażaniem

²⁹ Por. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 129-131.

³⁰ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.* art. 70. Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

³¹ Por. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 131-137.

³² Por. tamże s. 139.

w życie jego zapisów, możliwości funkcjonowania Kościoła stawały się coraz bardziej ograniczone³³. W tym miejscu warto wspomnieć, iż w odniesieniu do kwestii katechizacji, w świetle art. 6 dekretu, podejmowanie przez osobę piastującą stanowisko kościelne działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym skutkowało usunięciem tej osoby z zajmowanego stanowiska „samoistnie lub na żądanie organów państwowych”. Zapis ten mógł być wykorzystany do usuwania niektórych duchownych zatrudnionych na stanowisku katechetów w szkołach. W praktyce przy usuwaniu katechetów ze szkół nie posługiwano się retoryką prawniczą. Zazwyczaj dokonywało się to metodą represji i zastraszania³⁴.

Episkopat Polski zgromadzony na sesji plenarnej w Krakowie 8 maja 1953 r., mając na względzie działania aparatu komunistycznego państwa wobec Kościoła, przyjął tekst memoriału do Prezesa Rady Ministrów Bolesława Bieruta, złożonego 21 maja tego roku, znanego powszechnie jako *Non possumus*. Pierwsza część tego dokumentu pt. *Usuwanie religii ze szkoły, a Boga z serc młodzieży* prezentowała działania aparatu partyjno-państwowego w zakresie systematycznego ograniczania możliwości nauczania religii w polskich szkołach oraz promowania ideologii marksistowsko-leninowskiej – wbrew woli rodziców – w środowisku szkolnym. Akapit poświęcony problematyce wychowania młodego pokolenia kończyły następujące słowa:

Tak w sposób wieloraki gwałci dzisiejsza szkoła sumienia młodego pokolenia, niszczy w nim wartości zaszczipione przez wychowanie domowe i kościelne, uczy kłamać i sprzeniewierzać się najszczytniejszym jego ideałom i zasadom³⁵.

W 1953 r. nastąpiło radykalne pogorszenie relacji pomiędzy państwem a Kościołem w Polsce. W połowie września rozpoczął się proces bp. Czesława Kaczmarka. W nocy z 25 na 26 września komuniści aresztowali prymasa Polski i pozbawili możliwości sprawowania funkcji ordynariusza diecezji warszawskiej i gnieźnieńskiej, prymasa Polski oraz przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski. Internowali go w klasztorze w Rywałdzie, a następnie w Stoczku koło Lidzbarka Warmińskiego, w Prudniku oraz w Komańczy. Kard. Stefan Wyszyński przebywał w miejscach internowania do 28 października 1953 r.³⁶ W związku z tymi wydarzeniami zmagania duchowieństwa katolickiego o możliwość nauczania religii w szkołach zeszyły na plan dalszy, ale nie zostały zaniechane. W początkach roku szkolnego 1953/54 lekcje religii był prowadzone w ok. 40% placówek

³³ Por. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce* s. 82-83.

³⁴ Por. S. Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego. Na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1961*. Wrocław 1995 s. 95.

³⁵ *Non possumus. Memoriał Episkopatu Polski do Rady Ministrów, Kraków, 8 maja 1953 r.* W: P. Raina, *Kościół w PRL* s. 414.

³⁶ Por. J. Żaryn, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953-1956)*. „Studia Prymasowskie” 1:2007 s. 47-51.

szkolnych. W tym czasie najczęściej rugowano religię z katalogu przedmiotów szkolnych metodami administracyjnymi – zazwyczaj poprzez odmowę prawa nauczania księżom, do których władza partyjno-państwowa posiadała zastrzeżenia³⁷. Na temat nauczania religii w szkołach oraz o coraz częściej organizowanej katechezie pozaszkolnej rozmawiano podczas odprawy kierowników wojewódzkiej administracji wyznaniowej zorganizowanej w Warszawie pod koniec 1953 r. W protokole z tej narady w odniesieniu do katechezy zapisano następujące słowa:

W sprawie nauczania religii w szkołach stwierdzono w niektórych województwach poważne przegięcia, zdążające do całkowitego usunięcia nauczania religii w szkołach. Trzeba pamiętać, że całkowite usunięcie ze szkół religii to komunizm – a my nie znajdujemy się jeszcze na tym etapie. Nieobliczalne skoki w tej dziedzinie, zwłaszcza na wsi, wywołują niepotrzebne zadrażnienia i liczne skargi ludności wiejskiej. Tym więcej, że zachodzą już wypadki tworzenia tajnych kompletów nauczania religii nawet przy szkołach TPD. Chociaż my nie widzimy nauczania religii w szkołach, bo to jest szkodliwe, to jednak nie należy czynić tu jakichś nagłych skoków. Należy raczej w określonych warunkach bić się o to, by pozytywny ksiądz uczył w szkole rzeczy dla nas pozytywnych, bo jest to mniej szkodliwe od tworzenia tajnych kompletów nauczania religii. W związku z tym należy przyjąć następujące wytyczne w sprawie nauczania religii w szkole:

- nie wycofywać się z pozycji już politycznie wywalczonych (np. w szkołach zawodowych),
- dążyć do usuwania ze szkół nauki religii tylko tam, gdzie pozwala na to uświadomienie rodziców i dzieci, osiągnięte w wyniku odpowiedniej długofalowej akcji czynników politycznych, oświatowych i społecznych,
- jeśli chodzi o wieś, unikać skoków w tej dziedzinie,
- nie dopuszczać wrogów do nauczania w szkole.

Trzeba jednak podkreślić, że dalszej perspektywy dla pozostawienia nauki religii w szkołach nie widzimy³⁸.

3. PROBLEM KATECHIZACJI SZKOLNEJ W LATACH 1954-1956

Bp Michał Klepacz, który po aresztowaniu prymasa Wyszyńskiego przejął przewodnictwo Konferencji Episkopatu Polski, w okresie przygotowań do rozpoczęcia nowego roku szkolnego 1954/55 czynił starania u najwyższych władz partyjno-państwowych o utrzymanie religii w szkołach. Natomiast władze oświatowe intensywnie pracowały nad strategią całkowitego wyeliminowania lekcji religii ze szkół ogólnokształcących i zawodowych wszystkich typów. Zdecydowano o usunięciu

³⁷ Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 149.

³⁸ *Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do spraw Wyznań, Warszawa, 19 grudnia 1953 r.* W: P. Raina. *Kościół w PRL* s. 452-453.

tego przedmiotu, wprowadzając nową siatkę godzin, w której nie było już lekcji religii. Opracowano skrupulatny plan całego przedsięwzięcia. Zakładał on stosowne przekonanie środowiska nauczycielskiego o słuszności podjętych działań na konferencjach sierpniowych oraz sposób przekazania tej informacji uczniom w dniu 1 września. Zgodnie z tym planem w tym dniu nauczyciele religii mieli otrzymać informację, że w związku z usunięciem religii z siatki godzin przestają uczyć w szkołach. Konieczność wyrugowania religii uzasadniano tym, że młodzież masowo korzystała z możliwości nieuczestniczenia w lekcjach z tego przedmiotu. Ponieważ pod koniec roku szkolnego 1953/54 religia była prowadzona w zaledwie 5% ogólnej liczby szkół zawodowych, uznano, że w tej sytuacji utrzymanie tego przedmiotu w siatce godzin byłoby narzuceniem nauki religii młodzieży wbrew jej woli oraz pogwałceniem wolności sumienia, którą gwarantował art. 70 konstytucji PRL. Opracowany plan generalnie został zrealizowany, a opór przeciwko wdrażaniu go w życie ze strony rodziców, uczniów i nauczycieli był wręcz symboliczny³⁹. Lekcje religii, ale jako przedmiot nadobowiązkowy, prowadziło nadal 100 liceów ogólnokształcących w kraju. Wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 1954/55 zmalała również liczba szkół podstawowych, w których były prowadzone lekcje religii. Tego przedmiotu nauczano w 24% szkół w państwie⁴⁰.

Dążenie do wprowadzenia nowego oblicza ideologicznego polskiej szkoły znalazło również swoje odzwierciedlenie w nowym porządku dnia szkolnego. Decyzją władz oświatowych z 20 sierpnia 1954 r. w szkołach wszystkich typów zostały wprowadzone „apele szkolne”, których celem było ujednolicenie formy rozpoczęcia i końca dnia szkolnego. W praktyce miały one zastąpić odmawianie pacierza przed lekcjami, co było konsekwencją wdrażania nowego programu wychowawczego, opartego na światopoglądzie naukowym. W poufnej instrukcji adresowanej do niższych władz oświatowych pouczano, że należy eksponować wychowawcze znaczenie apeli, a rezygnację ze zbiorowej modlitwy tłumaczyć odpowiednim zapisem konstytucji. Natomiast w części instrukcji opracowanej na potrzeby wewnętrzne partii wyraźnie akcentowano, że apele są środkiem świeckiego wychowania

[...] z zastosowaniem zabiegów pedagogicznych w duchu antyklerykalnym i antyfideistycznym⁴¹.

Odpowiedzią duchowieństwa na zmiany wprowadzone w szkołach wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 1954/55 były wystąpienia na ambonie potępiające decyzje władz oświatowych oraz zachęcające rodziców do wysuwania żądań pod adresem szkół o przywrócenie lekcji religii oraz modlitwy przed rozpoczęciem

³⁹ Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 158-162.

⁴⁰ Por. tamże s. 143.

⁴¹ L. Szuba. *Polityka oświatowa państwa polskiego* s. 206.

zajęć. Ponadto duchowieństwo zainicjowało działania, których celem było pozyskanie młodego pokolenia. Dlatego też w obiektach przykościelnych organizowano nie tylko nauczanie religii, ale również zajęcia sportowe, wspólne oglądanie filmów itp. W ocenie aparatu bezpieczeństwa oddziaływanie środowiska kościelnego na młode pokolenie poprzez organizacje religijne, pozaszkolną katechezę oraz indywidualne rozmowy przynosiło zauważalne efekty i w konsekwencji mocno osłabiało promowaną w szkołach pracę ideowo-wychowawczą⁴².

W kolejnym roku szkolnym 1955/56 lekcje religii był realizowane w nielicznych szkołach. Prowadziło je 7,3% liceów ogólnokształcących oraz 18,42% szkół podstawowych. Mając powyższe na względzie, strona kościelna angażowała się w organizowanie katechizacji pozaszkolnej, której status administracyjny formalnie nie był określony. Tym samym realizacja tego zadania w dużej mierze była uzależniona od woli lokalnej administracji oświatowej oraz środowiska partyjnego⁴³.

W lutym 1956 r. do rządu PRL został złożony *Memoriał Prezydium Komisji Krajowej Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Narodowego*, którego inicjatorzy, mając na względzie ówczesne ograniczenia możliwości realizowania katechizacji w obiektach kościelnych, zwrócili się z prośbą do władz najwyższych o zgodę na otwarcie kaplic katechetycznych w miejscowościach, gdzie nie było kościoła. Ponieważ do realizacji tego zadania brakowało księży, inicjatorzy memoriału postulowali o zaangażowanie katechetów świeckich do nauczania religii w proponowanych obiektach. Jednak dokument ten nie znalazł uznania władz i został odrzucony⁴⁴.

Realizację procesu nachalnej indoktrynacji realizowanej w polskich szkołach zahamowały wydarzenia polityczne, które nastąpiły w Polsce jesienią 1956 r. Nowa ekipa partyjno-państwowa, której przewodniczył Władysław Gomułka, w pierwszych tygodniach swojego urzędowania złagodziła dotychczasowy kurs wobec Kościoła katolickiego. Z miejsca internowania został zwolniony prymas Stefan Wyszyński, który po powrocie do Warszawy objął wszystkie sprawowane wcześniej urzędy. 8 grudnia 1956 r. podpisał z nową władzą tzw. Małe Porozumienie⁴⁵. Jeden z punktów tego dokumentu dotyczył powrotu lekcji religii do szkół, lecz w formie przedmiotu nadobowiązkowego. Ponadto władze komunistyczne zezwoliły na zawieszenie symboli religijnych w salach lekcyjnych. Jednak zmiany, które dokonały się po październiku 1956 r. w polskim szkolnictwie na wszystkich jego poziomach, nie były zjawiskiem trwałym. Stanowiły swoistą zagrywkę taktyczną nowej ekipy komunistycznej Władysława Gomułki, która wraz z umacnianiem

⁴² Por. H. Konopka. *Religia w szkołach Polski Ludowej* s. 164.

⁴³ Por. tamże s. 173-175.

⁴⁴ Por. tamże s. 176.

⁴⁵ Por. *Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków*, Warszawa, 8 grudnia 1956 r. W: P. Raina. *Kościół w PRL* s. 575.

swoich wpływów stopniowo starała się powrócić do pewnych wcześniejszych założeń, ale przy zastosowaniu nieco łagodniejszych metod⁴⁶.

ZAKOŃCZENIE

Przeobrażenia społeczno-polityczne, które nastąpiły w Polsce po II wojnie światowej, wywarły zasadniczy wpływ na proces wychowania młodego pokolenia. Po dramatycznych latach wojny i okupacji podstawowym wyzwaniem dla nowych władz było uruchomienie szkolnictwa wszystkich szczebli. W związku ze zmianą pryncypiów ustrojowych aparat komunistycznego państwa starał się wykorzystać szkołę i możliwości z nią związane w zakresie wychowania do propagowania nowej ideologii. Konsekwencją zmiany przedwojennego ideału wychowawczego z państwowego i narodowego oraz religijnego na świecki były perturbacje w zakresie nauczania religii w murach szkolnych. Próby wyeliminowania lekcji religii ze szkół bardzo poważnie rzutowały na relacje pomiędzy Kościołem a państwem, które w czasach tzw. Polski Ludowej ten problem traktowały instrumentalnie, w zależności od potrzeb aktualnej ekipy rządzącej.

W związku z nachalnym lansowaniem ideologii komunistycznej w polskich szkołach w latach 1949-1956, przedmiot „religia” został niemal zupełnie wyrugowany z przestrzeni szkolnej, pomimo iż w dalszym ciągu figurował w katalogu przedmiotów obowiązkowych.

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej:

AIPN Wr 00147/387. S. Markiewicz. *Walka o świecką szkołę w Polsce Ludowej (1945-1961)*. W: *Państwo i Kościół w sprawie nauczania religii (materiały wybrane)*. Warszawa 1968.

Akty prawne:

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 70. Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/52 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty. Dz.Urz.M.Ośw. 1950 nr 7 poz. 78.

Zarządzenie w sprawie ślubowania służbowego nauczycieli. Dz.U.M.Ośw. nr 14 z 26 VIII 1949 r. poz. 239.

⁴⁶ Por. K. Jaworska. *Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945-1956. Główne zagadnienia*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 22:2014 nr 1 s. 194.

Źródła drukowane:

- Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków.* Warszawa, 8 grudnia 1956. W: P. Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989.* T. 1: *Lata 1945-1959.*
- Listopad 1950 – Regulamin dla katechetów i katechetek.* W: *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów.* Oprac. H. Konopka. Białystok 1998.
- Listopad 1950 – Analiza stanu nauczania religii w szkołach.* W: *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów.* Oprac. H. Konopka. Białystok 1998.
- Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974.* Paris 1975.
- Non possumus. Memoriał Episkopatu Polski do Rady Ministrów,* Kraków, 8 maja 1953. W: P. Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989.* T. 1: *Lata 1945-1959.* Poznań 1994.
- Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski,* Warszawa, 14 kwietnia 1950. W: P. Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989.* T. 1: *Lata 1945-1959.* Poznań 1994.
- Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do spraw Wyznań,* Warszawa, 19 grudnia 1953. W: P. Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989.* T. 1: *Lata 1945-1959.* Poznań 1994.

2. Opracowania

- Bober S.: *Walka o dusze dzieci młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej.* Lublin 2011.
- Czekalski R.: *Rys historyczny lekcji religii w Polsce.* „*Studia Katechetyczne*” 7:2010.
- Dudek A., Gryz R.: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989).* Kraków 2003.
- Fijałkowska B.: *Partia wobec religii i Kościoła w PRL.* T. 2 cz. 1: 1956-1963. Olsztyn 2000.
- Grajewski A.: *Chronologia i historyczne uwarunkowania represji.* W: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego.* Red. J. Myszor, A. Dziurok. Katowice 2004.
- Grzybowski R.: *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL.* Toruń 2013.
- Jaworska K.: *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Legnicy w czasach PRL.* „*Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*” 2015 nr 17.
- Jaworska K.: *Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945-1956. Główne zagadnienia.* „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*” 22:2014 nr 1.
- Konopka H.: *Działania represyjne władz oświatowych.* W: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego.* Red. J. Myszor, A. Dziurok. Katowice 2004.
- Konopka H.: *Religia w szkołach Polski Ludowej.* Białystok 1997.
- Kryńska E.J., Mauersberg S.W.: *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1845-1956.* Białystok 2003.
- Lasota M.: *Państwo a Kościół do 1953 r.* W: *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej.* Red. F. Musiał, M. Lasota. Kraków 2003.

- Radziwiłł A.: *Model ideologii wychowawczej w latach 1948-1956. Próba rekonstrukcji i analizy*. W: *Polacy wobec przemocy 1944-1956*. Red. B. Otwinowska, J. Żaryn. Warszawa 1996.
- Szuba L.: *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*. Lublin 2002.
- Tracewski B.: *Powstanie i historyczny zarys działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. W: *W służbie dzieciom i rodzinie. 90 lat Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. Red. S.L. Stadniczeńko. Warszawa – Opole 2009.
- Więcek K.: *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*. „Studia z Prawa Wyznaniowego” 16:2013.
- Wójcik S.: *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego. Na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1961*. Wrocław 1995.
- Żaryn J.: *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953-1956)*. „Studia Prymasowskie” 1:2007.
- Żaryn J.: *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*. Warszawa 1997.

Streszczenie: Zmiany społeczno-polityczne, które nastąpiły w Polsce po II wojnie światowej, wywarły istotny wpływ na funkcjonowanie szkolnictwa wszystkich szczebli, którego odbudowa po dramatycznych latach wojny i okupacji stanowiła zadanie priorytetowe. Szkoła i możliwości z nią związane w zakresie wychowania stwarzały dla nowej władzy istotne narzędzie umożliwiające propagowanie nowej ideologii. Konsekwencją zmiany przedwojennego ideału wychowawczego z państwowego i narodowego oraz religijnego na świecki były perturbacje w zakresie nauczania religii w murach szkolnych. Próby wyeliminowania lekcji religii ze szkół bardzo poważnie rzutowały na relacje pomiędzy Kościołem a państwem, które w czasach tzw. Polski Ludowej ten problem traktowały instrumentalnie, w zależności od potrzeb aktualnej ekipy rządzącej. W związku z nachalną indoktrynacją ideologii komunistycznej w polskich szkołach w latach 1949-1956 przedmiot „religia” został niemal zupełnie wyrugowany z przestrzeni szkolnej, pomimo iż w dalszym ciągu figurował w katalogu przedmiotów obowiązkowych. Celem niniejszej publikacji jest przybliżenie problemu rugowania lekcji religii z polskich szkół w latach 1949-1956 na podstawie dostępnej dokumentacji źródłowej oraz literatury naukowej.

Słowa kluczowe: lekcje religii w szkole, laicyzacja, indoktrynacja, rugowanie religii ze szkół, relacje państwo – Kościół.